

Balázs Imre József

TAMÁSI 125:

A TAMÁSI ÁRON-KUTATÁS KURIÓZUMAIBÓL¹

Mire jók az irodalmi évfordulók? A nagyközönség szempontjából bizonyára arra, hogy felfedezzenek és újrafelfedezzenek olyan személyiségeket, akik műveik vagy életútjuk által választ kínálnak valamilyen aktuális dilemmákra. A kutatók számára pedig nagy lehetőséget jelentenek az alapokhoz történő visszatéréshez. Ilyenkor szükséges a legegyszerűbbnek tűnő kérdéseket is feltenni és újrafogalmazni, és kiderülhet, hogy ezek kapcsán is akad még bőven feltárni- és kutatható. Előadásomban nem vállalkozom ugyan arra, hogy végleges választ fogalmazzak meg bizonyos problémák kapcsán, de fontosnak tartom jelezni, hogy milyen kutatási irányok nyílhatnak meg nyomukban, illetve hogy a Tamási-kutatások jelenlegi állása szerint milyen ideiglenes válaszok körvonalazódtak az eddigiek során.

Bölcsészkarai diákjaim számára általában szívesen ajánlok olyan kutatási, szakdolgozati témákat, amelyek kevésbé közismert szerzőkről szólnak, hiszen ilyen esetekben az remélhető, hogy úttörő eredményeket érhet el valaki a kutatások során. Tamási Áron ezzel szemben a legismertebb erdélyi magyar írók közé tartozik, az életút és az életmű kutatói mégis a legkézenfekvőbbnek tűnő tények esetében is problémákba ütköznek. Csupán néhány példa ezek közül: Tamásinak hívták-e Tamásit? Mikor van a születésnapja? Hogyan hangzik az *Ábel a rengetegben* kezdőmondata? Az előadás ezeknek az ismertebb kutatói dilemmáknak a nyomában haladva további különlegességeket elevenít fel az *Ábel*-trilógia keletkezéstörténetéről, Tamási-novellák szövegváltozataival és az eltérések logikájával kapcsolatban, illetve konfliktuálisból partnerivé alakuló személyes viszonyainak jelentésszerű epizódjairól. Hét kérdést fogok tárgyalni a továbbiakban, ezek közül az első négy valóban az alapokhoz történő visszatérést jelenti, és szakmai szemmel akár furcsának is tűnhet. A további három kérdés már az összefüggések

1 Elhangzott a Bolyai Társaság előadássorozata, a Virtuális Bolyai Egyetem keretén belül, 2022. október 18-án

közötti elmélyülést, a korabeli irodalmi és politikai élet viszonyai között történő tájékozódást feltételezi, és az életmű és pályarajz kevésbé ismert dimenziói felé vezet.

1. MIKOR SZÜLETETT TAMÁSI?

2022 szeptemberében két különböző napon, szeptember 19-én és 20-án is találkozni lehetett olyan sajtóhírekkel, Facebook-posztokkal, amelyek arról szóltak: „125 évvel ezelőtt született Tamási Áron”. Az irodalmi évfordulók sarokpontja, hogy legyen egységesíthető a hozzájuk kapcsolódó ünnepek, megemlékezések, események rendje. Tamási esetében ez nehezen tűnik megvalósíthatónak, hiszen különböző típusú hivatalos dokumentumok más és más születési dátumot jelölnek meg. Ilyenkor az irodalomtörténész szakembernek kötelessége valamilyen eligazítást, szolgáltatást nyújtani azok számára, akik évfordulós eseményeket szerveznek. Mit tudunk tehát Tamási születésének időpontjáról és körülményeiről?

Nézzük először azt, hogy különböző, széles körben elérhető források milyen dátumot jelölnek meg a születés időpontjaként. A Tamási Áronra vonatkozó Wikipedia-szócikk 1897. szeptember 19-et jelöli meg a születés időpontjaként.² A *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* Dávid Gyula által írott szócikke szeptember 20-at.³ A legújabb Tamási-életrajz írója, Sipos Lajos mindkét dátumot megjelöli könyve első bekezdésében, a következőképpen: „Tamási Áron a gyulafehérvári püspökség levéltárában őrzött anyakönyv (és több hivatalos dokumentum, valamint a halotti anyakönyvi kivonat szerint) 1897. szeptember 19-én, a község plébániájának bejegyzésében (és más hivatalos anyagokban) 20-án született Farkaslakán”.⁴ A Tamási Emlékévet szervező bizottság, összhangban a Petőfi Irodalmi Múzeum által működtetett Digitális Irodalmi Akadémia Tamási-életrajzával a szeptember 20-i dátumot népszerűsíti,⁵ ez a dátum volt látható a reprezentatív évfordulós kiállítás magyar nyelvterületet körbejáró pannóin is.

2 https://hu.wikipedia.org/wiki/Tam%C3%A1si_%C3%81ron (Utolsó letöltés: 2022. december 26.)

3 D. Gy.: Tamási Áron. In Dávid Gyula (főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* V/2. Kolozsvár, 2010, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriterion, 654–662.

4 Sipos Lajos: *Tamási Áron. Élet- és pályarajz*. Budapest, 2006, Elektra Kiadóház, 7.

5 <https://tamasiaronemlekeves.hu/tamasi-aron/> (Utolsó letöltés: 2022. december 26.)

A probléma tehát, mint Sipos Lajos összefoglalójából láthattuk, az egymásnak ellentmondó hivatalos dokumentumokig vezethető vissza. A kutatót ez ráébresztheti a hivatalos lakosság-nyilvántartással kapcsolatos kérdések átgondolására is, és eltöprenghet azon, hogy különböző korszakokban hogyan is merülhettek volna fel hasonló dilemmák.

Visszakövetve a születések bejelentésével kapcsolatos hivatalos ügyműködés törvényi kereteit, kiderül, hogy az állami anyakönyvezés gyakorlata Magyarország akkori területén 1895. október 1-jén került bevezetésre, korábban az egyházi anyakönyvezés volt érvényben – 1895 előtt, amennyiben az állam követte és archiválta a születési anyakönyveket, ez az egyház által számára átadott másodpéldányok alapján történt.⁶ 1897. szeptemberi születésekor Tamási tehát még egy viszonylag új, bizonyára nem tökéletesen összecsiszolódtott kettős anyakönyvezési rendszerbe született bele. Az eltérés éppen ebből adódhat: hogy maga a család különbözőképpen jelentette a gyerek adatait a különböző állami, illetve egyházi nyilvántartások számára. A *Bölcső és Bagoly*ban Tamási így rekonstruálja saját születése történetét családi elbeszélések alapján: „megérkeztem. Mégpedig egy szeptemberi hajnalon, amikor nemcsak a nap derengett, hanem virradt már a század is, amelyben mostan élünk. [...] Atyám el is ment a jegyzői irodára, s ott bejelentette, hogy fia született, akit bé kéne írni az anyakönyvbe.”⁷ Három nappal később pedig, folytatódik Tamási beszámolója, a templomba is elviszük keresztelni. Itt viszont egy másik nevet, és alighanem másik dátumot jelentenek be a szülők és keresztszülők. Látható tehát, hogy maga a két különböző időpontban történő bejelentés epizódja is megjelenik az önéletrajzi történetben, mindennek ráadásul a bejelentett név szempontjából is jelentősége lesz.

2007-ben Lőrincz József székelyudvarhelyi irodalomtanár, több Tamásiról szóló írás szerzője, épp az évfordulószervezők eligazítására írt cikket az *Udvarhelyi Híradóban* *Tamási Áron születésnapja* címmel. Ő a szeptember 20-i születési dátum mellett érvel, többek között éppen a farkaslaki bejegyzés adatgazdagságát figyelembe véve: „Úgy tűnik,

6 Kárpáti Orsolya: A papíralapú állami anyakönyvezés története Magyarországon. In *Magyar Közigazgatás*, 2018/4. 56–75.

7 Tamási Áron: *Bölcső és Bagoly*. Digitális Irodalmi Akadémia https://reader.dia.hu/document/Tamasi_Aron-Szolit_a_szulofold-1125 (Utolsó letöltés: 2022. december 26.)

hogy a legbiztosabb adatot Farkaslaka, a szülőfalu születési anyakönyve tartalmazza. Az 1895-ben, Ugron János alispán idejében felfektetett matrikula 172. oldalán a 90. szám alatti beírás 1897. szeptember 22-én kelt. A Fancsali Dénes anyakönyvvezető által bejegyzett adatokból kitűnik, hogy T.Á. születési időpontja »1897 (ezernyolcszázkilencvenhét) évi szeptember 20 (húsz) napjának délelőtt öt órája.«⁸ A *Bölcső és Bagoly* rekonstrukciója, illetve a különböző hivatalos iratokban szereplő dátumok azt valószínűsítik, hogy időrendben előbb az állami bejelentés történt meg, az egyházi nyilvántartásokban pedig, ahol ráadásul a szeptember 19-ei dátum mellett a szeptember 22. is megjelenik harmadikként, utólag, több nap eltéréssel történt. Lőrincz József a további hivatalos iratok adatait a következőképpen összesíti: „A gyulafehérvári egyházi irattárban található keresztelési anyakönyv szerint 1897. szeptember 22-én született. A farkaslaki római katolikus plébánia Domus históriájának 365. oldalán lévő beírás szerint szeptember 19-én jött a világra. Ugyanez a születési dátum (19-e) a székelyudvarhelyi római katolikus főgimnázium matrikulájában (Fő-évkönyvében) is 1910–17 között. A VIII. gimnáziumi osztályos értesítőjén azonban (1917–18) szeptember 13. áll! Érettségi igazolása szerint szeptember 20-án látta meg a napvilágot. A kolozsvári egyetem jogi karának matrikulájában is szeptember 19. szerepel.»⁹

Mindezek alapján nem lehetséges tehát egyértelműen megbizonyosodni egyik vagy másik dátum helyességéről, az évfordulószervezők számára következésképpen másfajta érvelésmódokat kell keresnünk. Én magam ezt a másfajta megközelítési alternatívát a személyesség szféráján belül látom: olyan dokumentumok keresésében, amelyek arra vonatkoznak, hogy maga Tamási hogyan beszélt saját születésnapjáról, illetve mikor ünnepelte azt. Ehhez a megközelítésmódhoz rendelkezésünkre áll a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött hagyaték néhány, Tamási által egyes szám első személyben fogalmazott önéletrajza. Borbás Andrea irodalomtörténész az *Irodalmi Magazin* 2015-ös Tamási-számában vetette össze ezek szövegét. Az író maga így fogalmazott: „Születtem Farkaslaka nevű községben, Udvarhely vármegyében, 1897.

8 Lőrincz József: Tamási Áron születésnapja. In *Udvarhelyi Híradó*, 2007. december 6. 8.

9 Uo.

szeptember 20-ikán.”¹⁰ A dátum több önéletrajzban is megjelenik, máshol a szerző csupán az évet jelöli meg, vagy általánosabb szókapcsolattal azt mondja, „1897 őszén” született. Fontos azonban megfigyelni, hogy Tamási maga nem ír le ezekben az önéletrajzokban más, szeptember 20-ától eltérő konkrét dátumot. Ennek alapján a válaszuk a „Mikor született Tamási Áron?” kérdésre ugyan nem lehet teljességgel egyértelmű, de van egy plusz érvünk arra nézve, hogy mikor ünnepeljük az évfordulót, születésnapot – hiszen Tamási maga bizonyára szeptember 20-án ünnepelte, ha több szövegben is ezt jelölte meg saját születésnapjaként.

2. MI VOLT A NEVE TAMÁSI ÁRONNAK?

Az életrajzok általában kitérnek az író névváltozataira is. A névváltozatok részben ugyanazzal a történettel állnak összefüggésben, ami az eltérő születési dátumokhoz is vezetett: különböző nyilvántartásokban a család különböző névváltozatokat adott meg. Ez magyarázza a keresztnév kapcsán tapasztalható eltéréseket. Ráadásul későbbi fejleményként a családnév is változik, nemcsak a keresztnév. Lássuk tehát, hogyan vezet az út a Tamás János névváltozattól a Tamási Áron felé!

Az édesapa a Tamás Dénes névváltozatot használta sajátjaként. Iskolásként maga a leendő író is erre a névre címez neki levelezőlapot Farkaslakára.¹¹ A székelyudvarhelyi katolikus főgimnázium évkönyveiben, értesítőiben a diák végig Tamás Áron néven szerepel.¹² Ez tehát az eredetileg használt változat.

A nagybácsi viszont, aki nagypréposti tisztséget töltött be a gyulafehérvári püspöki hivatalban, és aki unokaöccsének tanulmányait is támogatja majd, hivatalos iratokban Tamási Áron.¹³ Legvalószínűbb tehát, hogy egyrészt a családi tiszteletadás, másrészt a különlegesebb szerzői név igénye befolyásolhatta a kezdő írókat abban, hogy felnőttként a Tamási névváltozatot hivatalosítja. Hogy pontosan mikortól válik hivatalos névvé a Tamási, arra nézve a jelenlegi szakirodalomban nem

10 Idézi Borbás Andrea: Tamási Áron önéletrajzai. In *Irodalmi Magazin*, 2015/4. 10.

11 Vö. Z. Szalai Sándor: „Hit a harcban, remény a bajban”. *Pályakép Tamási Áronról*. Budapest, 1991, Szépirodalmi, 16.

12 Lásd pl. Az erdélyi r. kath. státus székelyudvarhelyi főgimnáziumának értesítője az 1910/11. tanév végén. Székelyudvarhely, 1911, Becsek D. Fia. 94.

13 Vö. Z. Szalai Sándor: i. m. 11.

találtam egyértelmű választ, a kérdés tisztázása alighanem további levéltári kutatásokat igényel.

A nagybácsi szerepe azért sem megkerülhető, mert a keresztnév választásakor is szemponttá válik a családi történetekben az elismertsége, tekintélye. A *Bölcső és Bagoly*ban megírja azt is Tamási, hogy az apa először János néven jelentette őt be a jegyzőnél, és végül anyai unszólásra keresztelték őt Áronná, ugyanis az anya a János keresztnévet baljós családi emlékekkel kapcsolta össze: „eddigelé minden Jánost megöltek ebből a nemzetségből” – mondja ijedten. Az apa ugyan összesen egyetlen Jánosról tud, de a székely észjárás szerint egyébként jogos felvetés, hogy egy János is lehet „minden János”, úgyhogy méltatlankodva ugyan, de enged, és a keresztelés során érvényesített névválasztást a következő kommentár kíséretében örökíti meg az író, a keresztszülőkkel történő beszélgetés leírásába szöve bele az információt:

„– S osztán a neve mi legyen?

Akkor atyám odafordult anyámhoz, s azt mondta:

– No, most te szólj, Márta!

Anyám rögtön így felelt:

– Kereszteljék Áronnak.

Ezt mindenki helyeselte, mert a másik Áron jutott eszükbe, vagyis a nagyapám papi öccse, ki már Gyulafehérváron kanonok volt akkor, s nemcsak a rokonságot istápolta, hanem a falut is. Ebben az egyetértésben aztán kézhez vettek engem, s nemcsak Áronnak kereszteltek, hanem az is maradt rajtam.”¹⁴

Későbbi iratokban ez hasonló bonyodalmakhoz vezetett ugyan, mint a születési dátum, de az Áron névváltozat lényegesen gyakoribb az iratokban, mint a János. Lőrincz József Tamási-kutató a következőképpen foglalta össze kérésemre a névváltozatok kérdését az eredeti iratok ismeretében, 2022. október 6-i üzenetében: „A farkaslaki községi tanács születési anyakönyve szerint [...] az újszülött neve Tamás János. A farkaslaki római katolikus plébánia keresztelési anyakönyvének a beírása szerint [...] az újszülött neve Áron. Egy 1918-ban kiadott anyakönyvi kivonaton az utónév: János... Áron. Íróvá válásától kezdte

14 Tamási: *Bölcső és Bagoly*. i. m.

használni a Tamási Áron nevet.”¹⁵ Mint láhattuk, az iskolai értesítőkből a Tamás Áron névváltozat szerepel.

A Tamásból Tamásivá válás hosszabb távon a teljes családra, a családi sírokon jelzett névváltozatokra is kiterjed.¹⁶

3. KI ÍRTA AZ ÁBEL A RENGETEGBENT?

Az Ábel-történet szerzőségének kérdése a szó szoros értelmében véve nem kérdéses: nyilvánvaló, hogy Tamási Áron szövegéről van szó. Általánosabb értelemben viszont izgalmas elméleti kérdésekké vezetethet az *Ábel* keletkezéstörténete az inspirációs forrásként használt anyagok és a végső művek közötti, világirodalomból vagy akár népzenei feldolgozásokból ismert problémakört tekintve. Későbbi korokban az intertextualitás különféle változatai még tovább radikalizálják ezt a kérdéskört. Az alábbiakban a téma bemutatása során támaszkodom Nagy Bernadett 2022-ben, a BBTE Bölcsészkarán megvédett, általam irányított mesteri disszertációjának az eredményeire, amelynek a címe *Tamási Áron Ábel a rengetegben című kötetének keletkezéstörténete*.¹⁷ Az *Ábel* keletkezéstörténetének legpontosabb analógiája ebben az értelemben talán Defoe *Robinsonjának* és Alexander Selkirk élettörténetének összefüggésére emlékeztet. Selkirk négy évig élt magányosan egy szigeten, és Defoe ugyan nem találkozott személyesen vele, de a Selkirk-történet szóbeli változatokban, majd egy vele készített, napilapban megjelentetett interjú által terjedt – ezt az alaptörténetet fejlesztette tovább aztán Defoe egy, a korszak számos toposzát hordozó nagyregénnyé.¹⁸

Tamási *Ábeljének* mintája meglehetősen egyértelmű, olyannyira, hogy Tamási maga teszi közzé az *Erdélyi Helikonban*, irodalmárok számára kifejezetten szembeötlő helyen adatközlője, Ladó Lajos saját szövegeit, „*Kicsi erdőőr*” *feljegyzéseiből* címmel. A folyóiratközlés az 1931/4-es lapszámban történik,¹⁹ az *Ábel a rengetegben* könyvváltozata

15 Lőrincz József üzenete Balázs Imre Józsefnek, 2022. október 6.

16 Vö. Sipos Lajos: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne”. *Tamási Áron útja Farkaslaktól Farkaslakáig*. Budapest, 2008, Elektra Kiadóház – PIM, 10.

17 Nagy Bernadett: *Tamási Áron Ábel a rengetegben című kötetének keletkezéstörténete*. Magiszteri értekezés. Szakirányító: Balázs Imre József. BBTE, Kolozsvár, 2022.

18 Bruce Selcraig: *The Real Robinson Crusoe*. Smithsonian Magazine. July 2005. <https://www.smithsonianmag.com/history/the-real-robinson-crusoe-74877644/> (Utolsó letöltés: 2022. december 26.)

alig egy évvel később, 1932-ben jelenik meg. A korabeli beszámolók egybehangzóan állítják, hogy Ladó honoráriumot is kapott a *Helikon*-beli közlésért. Precíz szövegelemzéssel kimutatható, hogy milyen cselekményelemek, párbeszéd-részletek, epizódok származhatnak Ladó közzétett szövegéből (amelyet egy kézírásos füzetben adott át Tamásinak, ez a füzet azóta elkallódott), az arányokat tekintve, amennyire ez megítélhető, viszonylag kevés. A történet ívét, fő cselekményszálait és főleg a rajtuk keresztül megfogalmazódó üzenetet egyértelműen Tamási alakította, a nyelvi-stiláris artisztikumról nem is beszélve.

A korszak sajtója alapján (az *Erdélyi Lapok*²⁰ vagy a *Bomba*²¹ cikkeiből kiolvashatóan például) Ladó plágiumvádakat kezdett terjeszteni az *Ábel* sikerét látva. Legfőbb elvárása bizonyára valamiféle anyagi részesedés lett volna a regény bevételeiből. Korabeli nyilatkozataiból, illetve a lövétei lokális emlékezetben róla továbbélő történetek alapján Ladó irodalomképe valamiféle referencialitás eszménye jegyében megfogalmazódó elégtétel elvárása felé is terelte őt: nehezményezte például, hogy Tamási nem említette őt név szerint a könyvében, illetve, hogy Ladó kecskéjének, Ábelnek a nevét adta a regény főhősének. Az áttanulmányozott sajtóanyagok alapján kijelenthető, hogy Ladó nem ítélte meg reálisan saját hozzájárulásának mértékét és jellegét az *Ábel*hez, és bizonyára nem is állt érdekében árnyalt irodalomértelmezői álláspontra helyezkedni ezzel a kérdéssel kapcsolatban. Komolyan fontolgatta a plágiumper indítását Tamási ellen, noha erre végül valószínűsíthetően nem volt anyagi fedezete.

Rendkívül izgalmas ugyanakkor, ahogy a Ladó-történet részletesebb feltárása során körvonalazódnak lehetséges, Lövéte-közeli helyszínek, amelyek fekvésüknél, átjáró-jellegüknél fogva szépen illeszkednek az *Ábel*-történet lokalizálhatóságához. A kutatások során az is jelentésszerű eredmény, és Tamási tudatos történetalakítására vall, hogy valójában Ladó kamaszkori erdőpásztorkodása idején valamivel idősebb a regénybeli *Ábel*hez képest, illetve hogy Ladó lényegesen közelebb lakott erdőpásztorkodása során saját családjához *Ábel*hez képest.²² A Robin-

19 Ladó Lajos: „Kicsi erdőőr” feljegyzéseiből. In *Erdélyi Helikon* 1931/4. 261–270.

20 Dsida Jenő: Ki lopott? avagy Szép Ernő a Hargitán. Pletykák és plágiumvádak Tamási Áron regénye körül. In *Erdélyi Lapok*, 1933. április 5. 9–10.

21 Sz. n.: Több „jóságot” Áronka. In *Bomba* 1933/11. 2–3.

22 Vö. Nagy Bernadett: i. m.

son-párhuzam tehát Ábel esetében ilyen értelemben is fennáll: amikor Tamási az önállósodás felé tereli saját hőst, valamelyest egy szigetre is helyezi őt, ahol ideje nagyobb részét magányban, elszigeteltségben tölti.

4. MI AZ ÁBEL KEZDŐMONDATA?

Egy annyira közismert regénynek, mint amilyen az *Ábel*, fontos elemzési szempontjai közé tartozhat a kezdőmondata. Csakhogy itt is ahhoz hasonló sokaságba ütközünk, mint a születési időpontok vagy a névváltozatok esetében. Három-négy szövegváltozatot is megkülönböztethetünk egymástól. Ezek egy része cenzurális okokkal, másik része a szerzői átírás logikája szerint magyarázható. A nagyközönség számára ebből annyi a lényeges, hogy érdemes odafigyelni az olvasott *Ábel*-kiadás évszámaira, és lehetőség szerint magyarországi kiadásokat, az erdélyiek közül pedig az 1944 előttiakat vagy az 1989 utániakat érdemes a legpontosabb kép kialakítása érdekében használni.

Dávid Gyula egy friss cikkében a következőképpen foglalja össze a kérdéskört, amelyben a Kriterion Kiadó 1973-as *Ábel*-kiadásnak a szerkesztőjeként, előszóírójaként személyesen érintett:

„A szöveggel nem volt különösebb gond: azt a magyarországi cenzúra-elvárásoknak engedve már korábban »szalonképes« formába öntötte maga Tamási Áron, a Szépirodalmi Kiadónál 1960-ban megjelent kiadás számára. De egy mondat azért mégis maradt benne, amellyel meggyűlt a bajunk: éspedig mindjárt a trianoni változást és így Ábel sorsát is időben elhelyező első mondat. Az pedig az 1933-as első kiadásban, és sokáig a későbbiekben is így hangzott: »Egy esztendőre rá, hogy a románok kézhez vettek minket, az én életemben is igen nagy fordulat állott bé.«

Ez az indítás alakult át a Szépirodalmi Kiadónál megjelent új kiadásban a következőképpen: »Abban a nevezetes ezerkilencszáz és huszadik évben, vagyis egy esztendőre rá, hogy a románok kézhez vettek minket, székeleyeket, az én életemben még külön is igen nagy fordulat állott bé.«

A mi cenzoraink azonban érzékenyek voltak az »áthallásokra«, s a Tamási Áronnéval, Ágotával való egyezkedés eredményeként így született meg a Kriterionnál 1973-ban a megjelent Ábel nevezetes első mondatának Romániában akkor »szalonképes« változata: »Abban a

nevezetes ezerkilencszáz és huszadik évben az én életemben is igen nagy fordulat állott bé.«²³

Összevetve ezeket a kiadásokat (és valóban csupán a kezdőmondatra figyelve ezúttal) érdemes megjegyezni továbbá, hogy az *Ábel* 1987-es román nyelvű fordítása²⁴ természetesen ugyancsak az 1973-as Kriterion-féle változatot követi. További apró változtatást figyelhetünk meg viszont a Tanulók Könyvtára 1985-ös, Dacia-féle kiadásában,²⁵ ahol három pont jelzi az első mondatból kihagyott részt.

Hogyha rövid értelmezést próbálunk nyújtani a kezdőmondatról és annak változatairól, akkor megállapítható, hogy a hatalomváltás tényszerűen igazolható időszakára reflektál, miközben a „kézhez vettek minket” szókapcsolatnak van egy olyan árnyalata, amelyik túlmutat a tényszerűségen, és valamiféle viszonyulás kifejezése is egyben azáltal, hogy milyen más jelentéssorokba illeszthetjük be a „kézhez venni” szópárt. Az évszám menet közben történt beiktatása a magyarországi kiadásokba, amely azóta is minden kiadásban megjelenik, mintegy a történelmi távolságot hivatott áthidalni és pontosítani. A szocialista Románia cenzúrája természetesen egyaránt érzékeny lehetett a „kézhez vettek” kifejezésre illetve az 1920-as dátumra, hiszen a román történelmszemlélet hajlamos inkább az 1918-as egyesülés kinyilvánításának időpontjától számítani Erdély Romániához tartozását. Olyan megoldás született tehát az 1970-es és 1980-as évek kiadásaiban, amelyik egyrészt törölte a legkényesebb elemeket, ugyanakkor továbbra is benne maradt egy vonatkozás, ami a korszak utalásos logikája szerint pontosan értelmezhető maradt: az, hogy „az én életemben is igen nagy fordulat állott bé”, utal arra az olvasó számára, hogy 1920-ban természetesen más nagy fordulatok is bekövetkeztek a világban. A direkt üzenet ugyan eltűnt, de az áthallásos olvashatóság megmaradt.

5. HOGY HÍVJÁK AZ ERDÉLYI CSILLAGOK CÍMŰ NOVELLA ELBESZÉLŐJÉT?

Tamási egyik legismertebb, transzilvanista programnovellának is tekinthető írása egy novelláskötet címét is adó szöveg: az *Erdélyi*

23 Dávid Gyula: *Tamási Áron hazatérései. Adatok az 1970–1989 közötti romániai Tamási-kiadások történetéhez.* In *Helikon*, 2022/18. 4.

24 Tamási Áron: *Ábel în codru.* Trad. Constantin Olariu. București, 1987, Kriterion.

25 Tamási Áron: *Ábel a rengetegben.* Kolozsvár, 1985, Dacia.

csillagok. Cselekménye röviden egy román–magyar Rómeó és Júlia-történetként jellemezhető, amelyben egy román csendőr és egy székely lány szerelme fordul tragédiába. A novella alapüzenete valamiképpen a mártírionom, az időtlenül, az általános emberin keresztül reméli a konfliktusok feloldását: mintegy a katarziszra irányítja a figyelmet, a tragikus halált halt szerelmespár pedig csillagként vezérli a továbbiakban a földiek útjait.

Az *Erdélyi csillagok*nak is több szövegváltozata ismert. A gyűjteményes novelláskötetekben véglegesült szöveg néhány helyen izgalmas eltérést mutat az eredeti folyóiratbeli, illetve kötetbeli megjelenéshez képest.

Mivel a következő kérdés kapcsán ez az eltérés jelentéssé válik, itt egyelőre a különbség tényszerűségeire irányítom a figyelmet. A történetet egy egyes szám első személyű elbeszélő közvetíti számunkra – ő maga is részt vesz a cselekmény alakításában, beszélget a román csendőrrel, illetve a fiatal falubeli legényekkel, akik azt a kollektívumot képviselik, akiknek a nevében sejtetően megvalósul a tragikus végkifejtés: a tiltás ellenére összeházasodott fiatal párra gyűjtják valakik a házat. Státusa a faluba visszatért értelmiségie: hallgatnak a szavára, kikérik véleményét, miközben diák-mivolta lehetővé teszi, hogy a tréfákban, ugratásokban is részt vegyen, a régi módon.

Nemcsak a cselekmény részeseként, hanem az események értelmezőjeként is hangsúlyos a szerepe – ő viszi bele a történetbe azt az irányt, amelyet transzvilvanistának, a népek közti megbékélést szorgalmazónak érzékelhetünk.²⁶

Egyik este a román csendőr meglátogatja a lányos házat, ahol a helyi legények különítménye és a narrátor is jelen van. A legények ugratják a csendőrt, verbális konfliktusok felé alakul a történet, ami a kívülről érkezettben érzékelhető feszültséget kelt, dühösen és bosszúsan távozik az összejövetről. Lássuk a szövegváltozatok közti különbségeket, amelyek az ezt követő jelenetben tapasztalhatóak:

„amint a kaput bétehettem magam után, valaki rám kiáltott:

– Állj meg!

Megállottam, s így szóltam mosolyogva:

– Tudtam.

26 Vallasek Júlia: *A székely veréb*. In Székelyföld, 2017/12. 151–156.

- Maga ki? - kérdezte a csendőr barátságatlanul.
- Hogy érti ezt? - mondtam, mert pontosan akartam felelni.
- Úgy értem, hogy maga kicsoda?
- Én székely vagyok - feleltem neki.
- De mi a neve?
- Becsületes dologban ez s ez.
- Maga zsidó?
- Még nem.
- Hát hova való?
- Én ide. Hát maga?

Megmozdította a fegyverét, jelezvén gyengéden, hogy nekem nincs jogom kérdezni.

- Maga hol lakik?
 - Én Kolozsváron, volt-e ottan?
- Rám villantotta a szemét, és tovább faggatott:
- S magának mi a foglalkozása?
 - Én diák vagyok.
 - Milyen diák?
 - Garabonciás - mondtam, és nevetni kezdtem.²⁷

Az eredeti szöveggközléskor van azonban egy eléggé jelentős eltérés: „Azonban amint a kaput bétéhettem magam után, valaki rámkiáltott:

- Állj meg!

Megállottam s így szóltam mosolyogva:

- Tudtam.
- Maga ki? - kérdezte a csendőr barátságatlanul.
- Hogy érti ezt? - mondtam, mert pontosan akartam felelni.
- Úgy értem, hogy maga kicsoda?
- Én egy székely vagyok - feleltem neki.
- De mi a neve?
- Becsületes dologban *Tamási Áron*.
- Maga zsidó?
- Én még nem.
- Hát hova való?
- Én ide. Hát maga?

27 Tamási Áron: *Összes novellái*. Budapest, 1979, Szépirodalmi. I. 330.

Megmozdította a fegyverét, jelezvén gyengéden, hogy nekem nincs jogom kérdezni.

- Maga hol lakik?

- Én Kolozsváron, volt-e ottan?

Reám villantotta a szemét és tovább faggatott:

- S magának mi a foglalkozása?

- Én diák vagyok.

- Milyen diák?

- Garabonciás - mondtam és nevetni kezdtem.”²⁸

A saját név beiktatása valamelyest kimozdítja azt a pozíciót, ahogyan az elbeszélőt elhelyezzük a történethez képest. A névtelen elbeszélővel a történet inkább az archetípusokat, szimbolikus rétegeket állítja előtérbe. A Tamási Áronként megnevezett elbeszélő ugyanakkor erősíti egyfelől a vállalt programatikus jelleget, másfelől a tanúságtevés modalitását rendeli a történethez: konkrétabbá, közelebbé hozza azt az általánosság síkjáról.

6. MILYEN ÉRZÉS ROMÁN SZEMMEL OLVASNI AZ ÁBELT ÉS AZ ERDÉLYI CSILLAGOKAT?

Több imagológiai jellegű elemzés is készült az elmúlt idők során a Tamási-próza románságábrázolásairól. Az alábbiakban csak nagyon röviden térnek ki ennek egy meglehetősen pragmatikus vonatkozására: arra, ahogyan a korszak román hatóságai olvasták ezeket a műveket. Az *Erdélyi csillagok* című novelláskötetet ugyanis megjelenése után betiltják, elkobozzák a román hatóságok, egyértelműen a címadó novella miatt.²⁹

Noha, mint fentebb említettem, a novella általános, szimbolikus szinteken a megbékélést hirdeti a tragikus katarzis ereje által, illetve a szerelem falakat áttörő dinamikájára hivatkozva, a konkrétumok szintjén mégiscsak egy román csendőr meggyilkolása képezi a tetőpon-tot. A hatóságok felől nézve ez a tény önmagában lehetett problema-tikus.

28 Tamási Áron: Erdélyi csillagok. In *Erdélyi Helikon*, 1929/3. 175–176.

29 Tamási Áron: Arckép Vajda Sándorról. In uó: *Gondolat és árvaság*. Digitális Irodalmi Akadémia. https://reader.dia.hu/document/Tamasi_Aron-Gondolat_es_arvasag-29 (Utolsó letöltés: 2022. december 26.)

Tamási maga írja meg annak történetét, hogy hogyan lép kapcsolatba közvetítőkön keresztül magával Alexandru Vaida-Voevod miniszterrel, akinek hatalmában áll visszavonni az elkobzási rendeletet. Vaida-Voevod nagy műveltségű, magyarul kitűnően beszélő politikus. A jelenet Tamási leírásában a következőképpen zajlik le:

„Akadt akkor egy bátor magyar újságíró, aki fogta az én novelláskönyvemet és azt mondta, hogy dedikáljam Vajda Sándor belügyminiszter úrnak, mert ő viszi hozzá. Vajda elolvasta a könyvet, minden este egy novellát, és a végén szabaddá tette a könyvet. Emberséges és nagyon jóleső cselekedetét azzal indokolta meg, hogy ő kitűnően élvezte a novellákat, s azt akarja, hogy élvezzék mások is. [...] a fontos a cselekedeten kívül az, hogy attól az időtől kezdve Vajda engemet nem felejtett el. [...] Mindenekelőtt azt mondotta el, hogy egy újságíró elvitte neki a novelláskönyvemet, melyet ő darabonként elolvasott és szeretett. Megköszönte a neki küldött új könyvet, *Ábel a rengetegben* címűt. Élvezte is nagyon, kiváltképpen az elejét, azonban, ha megengedem, némi kritikai megjegyzést is tesz: mégpedig azt, hogy a regény a vége felé zavarosabb, s az Ábel alakja mosódottabb, talán azért, mert különböző mellékalakok jönnek, mint a román csendőr, s Fuszulán, a favásárló, akik megzavarják a főhőst. Nem éreztem úgy, mintha a nemzeti érzékenység tétette volna véle ezt a megjegyzést, és azt feleltem, hogy a regény nincs kellőképpen s a megszokott módon befejezve, mert anélkül fejeződik bé, hogy vége lenne.”³⁰

Noha Tamási arról beszél, hogy az *Ábel*ben szerinte nem zavarták a nemzeti érzékenység körébe utalható részletek, interetnikus viszonyok Vaida-Voevodot, nem tekinthetünk el tőle, hogy az *Ábel* hangsúlyosabban a székely perspektívát követő szöveg az *Erdélyi csillagok*hoz képest. Vaida-Voevod finom differenciálásai, amelyek az *Erdélyi csillagokra* vonatkozó tiltást az erőszakos jelenet ellenére is feloldja, de az *Ábel* ábrázolásmódja kapcsán csóválja a fejét, annak pontos érzékeléséről tanúskodik, hogy egy nem-irodalmi, végső soron érdekelvű olvasat más-más kategóriákba helyezi a két Tamási könyvet. Mindez épp abba az irányba terelhet bennünket, hogy a narrációs technikáknak, elbeszélői nézőpontoknak is szerepet tulajdonítsunk a befogadási mechanizmusok leírása során. Ennek a követése viszont épp azokra a típusú

mozzanatokra tereli a figyelmet, amelyeneket az *Erdélyi csillagok* narrátorának megnevezése vagy névtelenül hagyása eredményezhet. Ezeknek a viszonyoknak a részletesebb értelmezése azonban természetesen meghaladná jelen előadás kereteit.

7. MI KÖZE VAN TAMÁSINAK AHHOZ, HOGY EGGYEL TÖBB NŐÍRÓ KÖNYVE JELENT MEG AZ ERDÉLYI SZÉPMÍVES CÉH SOROZATÁBAN?

1931-ben Thury Zsuzsának regénye jelenik meg abban a reprezentatív könyvsorozatban, amelyik ebben az időszakban több más erdélyi szerző számára bizonyul elérhetetlennek: az Erdélyi Szépmíves Céh sorozatában. A regénynek természetesen el kellett érnie azt a színvonalat, amelyet a céh ekkoriban gyakran igen szigorú lektorai és szerkesztői elvártak. Ugyanakkor emlékiratában Thury Zsuzsa beszámol arról, hogy a könyv kolozsvári megjelenése egy számára szerencsés együttállás eredménye: „A Szépmíves Céh minden hónapban megjelenette egy erdélyi író regényét. A szeptemberi mű Tamási Áron *Czímerek* című regénye lett volna. Az írótól bizonyos változtatásokat kértek, ő hosszas huzavona után ezeknek minimális részét végrehajtotta, s többre nem volt hajlandó. A regény kiadásától kénytelenek voltak elállni, s helyette csúszott be az én korántsem jelentős írásom. Tamási Áron a Szépmíves Céh körül tömörülő barátaira nem haragudott, de tőlem, igazságtalanul, rossz néven vette, hogy a helyére »tolakodtam.«³¹ *A Szentpétery-gyerekek*,³² mint az emlékirat felidézi, még Párizsban született, három évvel korábban. Némi változtatások után a kézirat az Erdélyi Szépmíves Céh szerkesztőihez került. Néhány hónappal később jelezte a szerző számára Kovács László, hogy a kötet megjelenésének nincsen akadályja, a fentebb vázolt körülmények kontextusában. *A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája* nyomán az is tudható, hogy pontosan mikor kezd a kiadó a Thury-kötettel foglalkozni: „Bent ülünk az irodában. [Kós] Károly cikket ír, politika és művészügyek termékenyítik. Én az új könyv (Thury Zsuzsa) ügyével és a Helikon júniusi számával bíbelődöm, és minden pillanatban

31 Thury Zsuzsa: *Barátok és ellenfelek*. Budapest, 1979, Szépirodalmi, 107.

32 Thury Zsuzsa: *A Szentpétery-gyerekek*. Kolozsvár, 1931, Erdélyi Szépmíves Céh.

eszembe jutsz.” – írja Kovács László 1931. május 20-án Budapestre Kuncz Aladárnak.³³

Tamási Áron utóbb némileg megbékélt a helyzettel, az újságíró/író Thury és Tamási közt pedig együttműködési viszony alakult: Thury riportot készített vele, amelyben Tamási felvezethette a *Vallani és vállalni* vita során is hangoztatott érveit a társadalmi regény, a jelen problémáit tárgyaló próza mellett – ezeknek az *Erdélyi csillagok* és az *Ábel* egyaránt sikerült megvalósulásai.

KONKLÚZIÓ

Ha egyazon keretben próbálom elhelyezni mindazt, amiről beszéltem, az irodalom társadalomtörténete, illetve az archívumok problémája az, amely szinte mindegyik kérdéskör kapcsán előtérbe kerül. A folyóiratok, könyvek utóbbi években végbement, illetve lendületesen zajló digitalizálása olyan forráscsoportokra irányította a figyelmet, amelyek korábban esetleg elkerülték a szakemberek figyelmét: a bulvársajtó vagy a napilapok kereshető archívumai olyan összefüggéseket hoznak felszínre, amelyek további kinyomozandó tények felé mutatnak. Ezek nyomában érdemes újult lendülettel tovább-búvárkodni hagyatékokban, levéltárakban, kispéldányszámú kiadványokban. A Tamási-kutatás egyik további útja tehát módszertani-mediális irányt követhet.

A másik összefüggésrendszer kifejezetten társadalmi: és ebbe beleértendőek a korabeli névadási, anyakönyvvezetési gyakorlatok ugyanúgy, mint a férfi/nő viszonyok vagy az interetnikus kapcsolatok kérdésköre. Egyetlen jelentős életmű pár vonatkozása kapcsán igen gyorsan azon kaphatjuk magunkat, hogy jelenünk román–magyar imagológiai kérdéseiről gondolkodunk, a nők helyéről a társadalomban, a politikum és az írók, újságírók közti viszonyokról, az irodalom helyéről és funkciójáról a társadalomban. Látszólag másról beszéltem az előadásban, de lehet, hogy voltaképpen mindvégig erről volt szó.

33 Marosi Ildikó (szerk.): *A Helikon és az Erdélyi Szépműves Céh levelesládája*. I. Bukarest, 1979, Kriterion, 298.